

Владан З. ЈОВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 30. 11. 2021.
Прихваћен: 14. 12. 2021.

ПРИДЕВИ С ПРЕФИКСОМ *ПРЕ-* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ИЗ УГЛА СРПСКЕ ОПИСНЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ)**

У раду се анализирају придеви с префиксом *пре-* из угла њихове лексикографске обраде у речницима савременог српског језика описног (дескриптивног) типа. Лексикографска анализа у раду тиче се лексичког значења придева с префиксом *пре-* (*превелик*, *превеликодушан*, *превеликолепан*, *пресрећан*, *прескуп* и сл.), као и творбеног значења самог префикса у творби придева. Грађа која се у раду анализира показује да се међу примерима који у великом броју означавају прекомеран степен онога што је означено основним придевом налазе и они, у посматраним речницима слабије заступљени, чије се значење не може описати одвојено од лексичког споја са речју којом се означава носилац особине означене придевом (нпр. код придева за означавање особина божјих лица или светих (нпр. *премилостив* и *премудар* (о Исусу Христу), *преблагословена* и *пресвета* (о Богородици), *преподобни* и сл.), односно у титулисању световних и црквених достојанственика (*пречасни*, *преузвишени* и сл.)). Примери су, осим из описних речника, црпиени и из других писаних извора, а њихова творбена, лексичко-семантичка и лексикографска анализа допринеће томе да се лексикографска пракса провери на ширем језичком материјалу и на ширем функционалностијском плану.

Кључне речи: придеви, префикс *пре-*, изведенице, лексичко значење, речник, српски језик.

1. Увод. Према општој граматичкој литератури и речницима, семантичка функција префикса *пре-* одређује се као уношење прекомерног степена нечега или суперлативности у циљу истицања апсолутног присуства онога што је означено речју у основи. Из творбеног угла посматрано, придеви с префиксом *пре-* су „чисти префиксали, који готово увек имају карактер субјективне

*vladjovanovic@hotmail.com

** Рад је настао као плод основних истраживања у Институту за српски језик САНУ, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја према Уговору бр. 451-03-68/2022-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

оцене, градације или квантитета, у том смислу што појачавају, ограничавају, слабе или негирају особину изражену основним придевом” (Клајн 2002: 213). Суперлативно значење префикса *нај-* (нпр. *најпрви*, *најгорњи*, *најдоњи*, *најпоследњи*, *најзадњи* и сл.) веома је блиско појачаном значењу префикса *пре-*.

1.1. У досадашњој литератури о придевима с префиксом *пре-* нагласак је стављан више на творбено значење префикса него на лексичко-семантичку анализу самих твореница. У граматици М. Стевановића (1970: 447) каже се да су сви придеви с префиксом *пре-* суперлативног значења, те да „они казују особину основног придева изражену у одвећ великом степену”. М. Стевановић истиче њихову ширу употребу у народним говорима него у књижевном језику, са стабилизаним краткосилазним акцентом на првом слогу. И. Клајн (2002: 219) разликује два основна значења као резултат префиксације придева с префиксом *пре-*: ексцесивно (кад *пре-* означава претераност, прекомерност и може се парафразирати прилогом „сувише” или конструкцијом „компаратив + него што (би) треба(ло)”) и елативно (појачано) (обично су позитивног значења: *прелеп*, *предиван*, *прекрасан*, *премудар*, *пресрећан*, *презадовољан* итд., ређе негативног, као *преглуп*, *претужан*). Уопштено гледано, с придевима афективног значења префикс *пре-* ће имати елативну, а са осталима ексцесивну вредност. Понеки могу имати оба значења зависно од контекста: претежак за ношење (ексцесив), моје претешке муке (елатив); прескуп за мој џеп (ексцесив), пуне кутије прескупог накита (елатив) и сл. (Исто: 220). Ни у једном ни у другом значењу придеви с префиксом *пре-* немају компарацију (Исто: 219).

Међу појединачним радовима у којима су обрађивани придеви с префиксом *пре-* издваја се истраживање Р. Стијовић (1983) у којем је изнесен податак да се у шестотомном РМС налази 174 придева с овим префиксом. Као посебну врсту елатива Р. Стијовић је издвојила оне с „куртоазном суперлативношћу” кад се придеви употребљавају као стални епитети уз речи које означавају божанства или предмете религиозног култа, односно као атрибути у титулисању световних и црквених достојанственика: *пресвет*, *пресв(уј)етли*, *пречасни*, *преузвишени* и сл.

Када је реч о обради овог префикса, у РМС префикс *пре-* је описан према врстама речи на које се додаје, а онда је унутар издвојене категорије описано творбено и лексичко значење префикса на основу твореница које се њиме граде. У творби придева њиме се исказује „највећи или највиши степен својства или мере: предобар, предраг, прелеп, премио, предуг, предебо” (РМС).¹ Префикс *пре-* поред српског имају и други словенски језици.²

¹ На сличан начин објашњено је значење префикса *пре-* у Вуковом Рјечнику: 2. *пре*, 1) sehr, über, reg-, in прекрасан, прелијеп – 2) über=, allzu. Zusehr, nimium: прекувано, преслано, преучен. У РЈА придеви с префиксом *пре-* описани су као придеви сложени с речцом *пре*, који су постали од других придева, „а значење им је, да се оно, што такав придјев значи, мисли у највећој или у превеликој мјери, да је преко мјере, сувише, на пр. пречист, предраг, прекрасан, премудар, преславан и т. д.” (РЈА).

² *Пре-* је придевски и глаголски префикс, индоевропски, балтословенски, свесловенски и прасловенски **per-* (типови *прејак*, *преблаг*, *предобар*, *престрог* итд.). Вокал *e* је настао из јата: стцсл. *prě-*, са *je > e* после *p* као у *вријеме*, ген. *времена* (Скок).

2. ГРАЂА, МЕТОД И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Грађа која се у раду анализира показује да се међу примерима који у великом броју потврђују поменута значења налазе и они, у посматраним речницима слабије заступљени, чије се значење не може описати одвојено од лексичког споја са речју којом се означава носилац особине означене придевом (нпр. код придева за означавање особина божјих лица или светих (нпр. *премилостив* и *премудар* (о Исусу Христу), *преблагословена* и *пресвета* (о Богородици), *преподобни* и сл.), односно у титулисању световних и црквених достојанственика (*пречасни*, *презвишени* и сл.)). Примери су, осим из описних речника, црпиени и из других писаних извора, а њихова творбена, лексичко-семантичка и лексикографска анализа допринеће томе да се лексикографска пракса провери на ширем језичком материјалу и на ширем функционалностилском плану.

У раду се анализирају придеви с префиксом *пре-* из угла њихове лексикографске обраде у речницима савременог српског језика описног (дескриптивног) типа (описни (дескриптивни) речници припадају врсти речника у којима се речи и њихова значења описују средствима домаћег језика, без обзира на то да ли је реч о синхроној или дијахроној перспективи језичког описа³). Лексикографско становиште у раду подразумева анализу издвојених типова придева и њиховог лексичког значења, како би се указало на неке проблеме који се тичу одабира придева представљених у форми одредница, те одређења њиховог значења у односу на семантички приказ њихових творбених компонената, затим навођења синонимних лексема у дефиницији итд.

3. ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ ОБРАДЕ ПРИДЕВА С ПРЕФИКСОМ *ПРЕ-*. Иако немају компарацију, придеви с префиксом *пре-*, захваљујући семантичком садржају префикса, означавају степен поређења, што се може видети у њиховој семантичкој парафрази када се употребе с прилозима за меру (с поредбеном конструкцијом: више од / више него): *предовољан* „више него довољан” (РМС), а могу послужити и за извођење прилога. Многи од њих имају и антониме (прејак–преслаб, прескуп–прејефтин) (уп. Пипер/Клајн 2013: 122), а могу се творити како додавањем на просте речи, тако и творбом од већ изведених речи или, ређе, сложеница (нпр. *превеликолепан*). У РМС и у РСЈ, у дефиницијама значења придева с префиксом *пре-* користе се прилози односно синтагме попут „врло”, „веома”, „сувише”, „одвећ”, „необично”, „изнад мере”, „у највећој мери”, „претерано”, „врло” итд. и свима њима означава се појачано својство, особина, мера онога што је у садржају придева у основи.

На основу прегледа материјала у РМС и РСЈ, као и увида у грађу прикупљену из других извора, затим грађу Речника САНУ, приметили смо да је најучесталији модел творбе додавање префикса на описни придев (*пребео*, *преблаг*, *преблед*, *преболестан*, *превелик* итд.), као и то да је теоретски могуће на велики број придева, дакле много већи од броја који је у постојећим речницима забележен, додати овај префикс.

³ Описни речници заузимају највише место у националној лексикографији, што се огледа не само у примени лингвистичких критеријума већ и по томе што се израда најзначајнијих речника описног (дескриптивног) типа поверава водећим националним научним установама и њиховим ауторским колективима (уп. нпр. Дубичински 2009: 64–71; Шимчук 2003: 13–20).

Према творбеном типу, изведенице с префиксом *пре-* могу се поделити на оне које се граде од описних придева, и на оне које се граде од придева који једну појаву повезују с неком другом, тј. када особину означавају посредно, као што су односни придеви. На основу прегледаног материјала у речницима, као и увида у значење појединих речи преузетих из грађе за Речник САНУ, учили смо уопштено два модела лексикографских дефиниција, која у начелу зависе од семантичких типова префиксираних изведеница.

Најчешћи модел лексикографске дефиниције придева с префиксом *пре-* подразумева дефиницију с прилогом (један или два синонимна интензификатора) у значењу појачане особине, својства, количине нечега и придевом који је у основи префиксиране речи: *пребео* „веома, сувише, одвећ бео” (пребели зуби) (РМС; РСЈ); *преблаг* „одвећ, сувише благ: ~ поступак” (РМС; РСЈ); *преблед* „одвећ, сувише блед: ~ лице” (РМС); *преважан* „веома, изузетно важан” (уп. РМС; РСЈ); *превелик* „необично, одвећ велик” (РМС); *прелеп* „врло леп, прекрасан” (РМС); *превелик* „необично, одвећ велики” (РМС; РСЈ); *прежив* „необично, сувише, превише жив” (РМС); *презанимљив* „необично занимљив” (РМС); *премудар* „одвећ мудар” (РМС; РСЈ) итд.

Обиље грађе за поједине придеве с префиксом *пре-* лексикографу који израђује РСАНУ може да наметне дилему како да ту грађу и сва значења придева представи у речнику. Један од могућих начина је да опише свако појединачно значење придева, што подразумева и навођење примера као потврде описаног значења. Други начин подразумевао би да се уместо експлицитног издвајања свих појединачних значења у виду посебних дефиниција, лексикографски опис значења представи у виду творбене парафразе (помоћу речи која је у творбеној основи), а да се појединачна значења упуте на основну реч, дајући само општу семантичку дефиницију помоћу прилога којим се значење у основи модификује у пољу степена.

Издавањем неких примера из грађе за РСАНУ представимо прву и другу поменути могућност лексикографског приступа у обликовању речничког чланка.

Према првом начину, придев *превелик* могао би се представити на следећи начин:

превелик, -а, -о 1. а. „веома, сувише велик (према размерама, обухвату какве ствари, предмета и сл.), голем, огроман”. – Слуге ... кажу цару да у свијету ђевојке не нађоше којој не би превелик или преузак ови прстен (НПр Вук, 144). Бјеше једна кућа превелика | у којој се грађаху бродови, | ту хиљаде бјеху невољниках, | сви у љута гвожђа попутани (Њег. 7, 72). б. „прекомеран у бројности, количини нечега?”. – Народ се Српски показа ... да је народ који има ... дубоку поезију, који има превелико богатство народнијех умотворина (Дан. Ђ. 8, 127). в. „сувише велик, снажан (по интензитету, жестини и сл.); потпун (по степену испољавања)”. – Химна ... велича и слави Бога, превелику моћ, премудрост и преблагост његову (Ђорђ. П. 2, 145). Људи јуначки трпе ... На превелику срећу и радост свију, вођи се ништа није десило (Доман. 3, 59). Ја кад ноћца била превелика, | те настало оно доба глухо | Подигла се једна чета мала | са врачара више Биограда (Новић 6, 190). г. „(при наглашавању, истицању особине појма који означава именица уз коју стоји) веома снажан, преголем, прејак.” – Да нијесам знао, е је превелики гријех самог себе убити, хоћаш то смијеста учињети; али ... ће ми душа из тијела право у пакао?! (Вул. С. 2, 47). Наш добри ... син и муж ... испустио је своју племениту душу ... О овоме нашем превеликом губитку извештавамо све рођаке и пријатеље (Правда 1917, 303/2).

2. „изузетно велик по важности, вредности, значају”. — Ах, како су превелика, | О Госпоре, Боже мой, | Дела твоја сваколика, | Савь и красни ови’ строй! (Горј, 1, 343).

3. „који траје дуже од просечног, очекиваног времена, предугачак”. — За један човјечји живот [је] превелико раздобље од око 18 година ... кад се периодички ... јављају помрчине Сунца и Мјесеца (Веч. И. 1, 123).

4. „који се одликује достојанством, племенитошћу, узвишеношћу”. — Јер мислим да ни у чему нијесам мањи од превеликијех апостола. Јер ако сам и простак у ријечи, али у разуму нијесам (Вук 11, 471).

Осим издвајања појединачних значења, у речнику описног типа, какав је РСАНУ, значења би се могла представити и путем творбене парафразе (користећи у дефиницији реч која је у творбеној основи), односно испоређењем с основном речју, тј. одредницом која се посебно обрађује у речнику. Притом, опис може обухватити општу семантичку дефиницију помоћу прилога којим се значење у основи модификује у пољу степена. Поменути поступак односио би се на случајеве твореница чија је реч у основи претходно обрађена и чији је семантички садржај већ исцрпно представљен у Речнику. На тај начин би се при обради придева с префиксом *пре-* смањило и обим простора у речничком чланку. Пример придева *превелик* за поменути начин обраде гласио би:

превелик, -а, -о „веома, сувише велик”; исп. велик (1, 2, 6, 7, 8, 11, 12). – Следе примери према значењима датим под придевом *велик*.

На сличан би се начин обрадили и други придеви с префиксом *пре-*, нпр.

прѣвесео, -ла, -ло „одвећ, претерано весео”; исп. весео (1, 2, 3). – Што си тужно тако | Забринуто сео? | Јер сам све дојако | Био превесео (Јакш. Ђ. 15, 12). Јуче сам плакао од радости читајући у свеопштим новинама превеселе гласове о Србији. По њима ... би рекао човек, да ће се граница протегнути до Лима (Вук 15, 108). Ал’ опет је превесело | Вавек њему чарно око, | Опет носи ведро чело | Као младић он високо (Радич. 2, 43). Млад ме гледи, млад се смеши, | Па износи цвећа бела, | Износи ми срце пуно, | Пуно цвећа превесела (Куј. 3, 59). Онај који у младости својој напредује и књ совершенству приводи дарове и способности душе своје ... овај и младост превеселу може уживати (Дос. 3, 202).

У грађи за РСАНУ налазимо и примере придева с префиксом *пре-* који нису забележени у другим описним речницима, нпр.:

превеликодушан, -шна, -шно нераспр. „(при истицању највишег степена) изразито великодушан, најплеменитији”. – Ја се уздам, премоћни господине, ... да ће мој јад прејад наћи у вашим превеликодушним срцима уточиште благо, племенито и милостиво (Вел., грађа за РСАНУ);

превеликолепан ијек. *превеликољепан*, -пна, -пно заст. „који је натпросечне лепоте и величине, велелепан”; исп. великолепан. – Уз цркву Светога Марка лежи превеликољепна палата покојнога принципа ... мљетачкога, ђе су се сабирали владјетелји (Зел., грађа за РСАНУ);

превеличествен, -а, -о сткњ. „в. превеличанствен”. – Ја Бога ... представљам, по његовом величеству, за духа превеличественога (Њег., грађа за РСАНУ);

превели, -а, -о покр. „в. превелик”; исп. превели. – Ја нијесам никад наглио, да ми главице [врзине] превеле буду, а то просто с тога, што сам се увјерио, да онда нијесу ... укусне (Радић Ђ., грађа за РСАНУ); (ЦГ, Поп. П. М., грађа за РСАНУ);

превеличанствен, -а, -о ков. нераспр. „који изазива нарочито поштовање, дивљење, који је натпросечан, изузетан у својој величанствености, узвишености, веома величанствен.” исп. величанствен. — Библиотека светога Виктора учинила му се [Пантагруелу] првеличанствена, а такође и понека од књига које је ту нашао (Вин., грађа за РСАНУ);

превенуо, -ула, -уло и *превео*, -ла, -ло „који је изгубио свежину, једрост, виталност, који се спарушио, ороноу, пропао (од болести, старости, тешког живота, туге и сл.)”. – Осим Диздар-агинице, жене средњег доба, али која већ сасвим превенула изгледаше, и имађаше искварене зубе, биле су ту још и њена кћи ... и још једна комшијница (Мијатовић Ч., БК 1895, грађа за РСАНУ); По том му [Којадину] се стане приказивати Стаменија као дувна, у црним грубим хахаљинама, ... бледа, превела, чисто болесна (Нов., грађа за РСАНУ)];

превлажан, -жна, -жно „у коме има превише влаге, претерано влажан”; исп. повлажан. — Добаръ шафранъ несме быти давнашній ни сувъ, а ни превлажанъ ... Мора здраво мирисати (Поп. Ђ. М.); Пошто се вошћика шири на земљама где има сувише влаге, најсигурније је средство ... против ње исушавање превлажних и мочварних земљишта (Кодинец Г., СБ 1937, грађа за РСАНУ); (Поп. П. М.; РЈА) итд.

4. Међу примерима из наше грађе налазе се и они, у посматраним речницима слабије заступљени (а неки нису ни забележени), чије се значење не може описати одвојено од лексичког споја са речју којом се означава носилац особине означене придевом (нпр. код *придева* за означавање особина божјих лица или светих (нпр. *премилостив* и *премудар* (о Исусу Христу), *преблагословена* и *пресвета* (о Богородици), *преподобни* и сл.), односно у титулисању световних и црквених достојанственика (*пречасни*, *преузвишени* и сл.)). Реч је углавном о лексици црквенословенског порекла, која је посведечена у најстаријим текстовима словенске писмености (в. нпр. Цејтлин 1986: 125–126). Неки од тих *придева* су у српском, као и у другим словенским језицима (нпр. руском, бугарском), сачували изворно црквенословенско значење које се односи на религијске појмове (нпр. *преблагословен*, *пресвет*), док су други проширили значење и на друге појмове (нпр. *преисподњи*).

У РМС придев *превишњи* је дефинисан на следећи начин: „епитет који се даје богу, владарима, члановима владарске породице и њиховим установама”, при чему је значење илустровано само двама примерима из хрватских извора. Српски извори којима располажемо упућују на значење које се односи на Бога: а. „који се односи на Бога, највиши, врховни.” — Благосиљамо Те превишњи Боже и Господе милости, који увек чиниш с нама оно што је велико и неиспитљиво, славно и неизмерно (Молитв.); б. (у именичкој служби) „Бог, Господ”. – Граде божји, свуда славом словиш. | О Сиону ће се бесједити: Сви се ново народише у њем, | И Превишњи Сам њега узиди (Утј., грађа за РСАНУ); Никола ... баци укочен поглед к небу... Боже, што бјеше у ономе погледу? Да ли је молитва к Превишњему (Кукић, грађа за РСАНУ).

Придев *премудар* поред значења које бележе речници 1. „одвећ мудар”, 2. ир. „који хоће да је мудар, који се прави мудар” (РМС, а слично је дефинисано и у РСЈ), употребљава се у језику и као атрибут који долази у споју са називима којима се именује Господ,⁴ што потврђују следећи примери:

Живео је у радионици, а васкрсао у слави, Учитель наш премудри (Бес., 22); Премудар је и премилостив Створитељ људи (Омил.).

⁴ Исто значење *придева* *премудар* у старословенској форми прѣмѣдръ односно редакцијској прѣмѣдръ забележено је другде у литератури (Цејтлин 1986: 126; РЈА).

Придев *пресвет* у РМС је дефинисан „врло, изнад свега свет (као епитет уз речи које означавају божанство или предмете религиозног култа)”. Поред наведеног значења, забележеног у РМС, примери из наше грађе нам показују да се придев *пресвет* употребљава и у функцији атрибута уз појмове који се односе на лица Свете Тројице и Богородицу⁵:

Они му одговорише: „Никакву врацбину ми нити потребујемо, него имамо силу Христову, која спасава и нас и свакога ко призива пресвето име Христово” (ОП, 762); Једанпут се јави Пресвета Богородица двојици слепаца и доведе их ... пред Своју икону (ОП, 452); Телесни храм бићеш Духа Пресветога (ОП, 654).

Придев *превечан* у РМС је дефинисан „који вечно траје”, уз навођење примера: Немоћан слух узалуд се напреже ... хватајући речи што тихо их збори вечитог стварања превечни дух (Кош., РМС).⁶ Грађа којом располажемо посведочава и значење које се односи на лица Божија – „који вечно траје (о лицима Свете Тројице)”:

Небесна Србија Србија је рајска, ... / Ту чете посника и светаца благих ... / Палише кандила Богу превечноме (Теод., 91). Телесни храм бићеш Духа Пресветога, / Мајком ће се звати Слова Превечнога (ОП, 654). Нека се спусти небо и придигне земља, кад отвара уста своја Ум превечни, рођен у пећини душе моје од Духа Светога и Пречисте Девојке (МНЈ, 83). Превечни Син Божји јавио се у телу, као чедо Божје (ДС, 113).

Придев *премилостив* „милостив у највећој мери (о Богу)” описан је у РМС и у РСЈ у поменутом значењу, с тим што је у дефиницијама наглашено да се поред појма Бога овај придев може употребити и уз појмове везане за господара, световног достојанственика и сл. На основу грађе којом располажемо, примећујемо да се у свим примерима придев *премилостив* употребљава уз појам Бога (експлицитно или имплицитно исказан):

Премилостиви, додај нам силе да ... извршујемо [вољу Твоју] кроз све дане живота нашег (ОП, 442); Ко ли ће тек моћи набројати све благодати од пребогатог и премилостивог Бога, када он долази својој деци у посету? (НБПГ, 37); Бог је савршено свет, савршено добар ... премудар, свемогућ, премилостив, свуда присутан, свезнајући и сам себи довољан (ВС, 18); Премудар је и премилостив Створитељ људи (Омил.).

Придев *пресветао* реализује значења која се, према РМС и РСЈ, односе на титулисање световних и црквених достојанственика. Према нашој грађи, придев *пресветао* у одређеном виду *пресветли* употребљава се и као епитет уз хришћанске појмове (нпр. анђели, царство Божје):

О кад бисмо добили вољу, да се украшавамо врлинама пред Богом и ангелима Божјим пресветлим колико се украшавамо сујетним и пролазним шаренилом спољашњим! (ОП, 738); Помози нам, да приберемо душу своју и спремимо се за царство Твоје пресветло (ОП, 787).

⁵ Поменуто религијско значење потврђује РЈА, у којем се, поред других потврда, налази и Вукова: „Боже вјечни и пресвети оче!” (НП Вук 2, 82).

⁶ У РСЈ придев *превечан* није забележен.

Придев *преисподњи* (и с варијантом *преисподни*) забележен је у РСМС у значењу „најгори, паклени” (преисподна пропалица, преисподњи лопов), при чему је реч обележена квалификативом (цсл.) као црквенословенска⁷. Примери из наше грађе показују примарно значење придева *преисподњи*, које у постојећим описним речницима није забележено (будући да га није било у грађи):

преисподњи, -а, -е сткњ. „који се односи на преисподњу”⁸. – Небесне војске и пукови преисподњи устрепетаће пред немилујућим Судијом, који ће доћи праћен ужасом и смрћу (ЖГ, 151); Тела њихова [прехришћанских праведника] давно давним бежу прах помешан са прахом земаљским, а душе њихове чамаху с уздисајем у тамн Ада преисподњег (ЖГ, 10).

Издвојићемо следеће придеве с префиксом *пре-*, који нису забележени у постојећим описним речницима српског (српскохрватског) језика (уп. РСМС и РСЈ), а тичу се речи чија се семантичка реализација остварује у лексичком споју с религијским појмовима (Господ, Матера Божја, Творац и сл.), што показују примери њихове употребе у делима владике Николаја (Велимировића):

преблагословен „(у споју с именима Господ, Матера Божја и сл.) који је испуњен Божјим благословом”. – О Господе преблагословени, Исусе Сине Бога живог и једини Спасе наш, избави нас од немоћи грешничкога ума и злобности грешничкога срца (ОП, 672); Нека вам је на живот ... на здравље душе и тела, и на вечно спасење у Царству небесном, у близини пречисте и преблагословене Матере Божје, благе покровитељке наше свете обитељи (ЖГ, 51); Бог им посла ангела свога, који им објави рођење „кћери” преблагословене, којом ће се благословити сви народи на земљи (ОП, 657); Хиљадуоку обазривост налаже наша Св. Црква својим члановима када желе, да мисле и говоре о преблагословеној Богомајци (Бес., 43);

премилосрдан „најмилосрднији (о Творцу)”. – Чух премилосрднога Творца мога (ОП, 726);

пресветаја (уп. рус. пресветая) (прид. у женском роду у споју с именицом Богородица). – Пресветаја, Богородице, спаси нас (ДЛ, 39);

преумилан, -лна, -лно „умилан у највећој мери (о Господу)”. – О, Господе кротки и добри, Јагње Божје преумилно, запој и нас Твојом кротошћу и добротом, те да и ми будемо учасници Твоје победе! (ОП, 205).

5. Закључак. На основу увида у лексикографску обраду придева с префиксом *пре-* у нашим описним речницима, као и увида у грађу за израду Речника САНУ и шире, у раду су издвојена и анализирана два проблема. Један се тичао начина лексикографске обраде придева с префиксом *пре-* на основу постојећих описних речника српског језика и предлога за обраду ових придева у РСАНУ, а други се тичао анализе придева религијске сфере чије се зна-

⁷ У РЈА се каже да је *преисподњи* „управо црквенослав. ријеч [...] има [је] и у рус. језику, у којему је ријеч преисподњи такођер узета из црквенослав.” У РСАНУ је забележен придев *исподњи* „нижи, доњи”; уп. и стсл. прѣисподнь (Цејтлин 1986: 125). Придев *преисподњи* се осим религијског контекста у сличном значењу као у српском употребљава у бугарском (в. *преизподен* (Речник БАН)).

⁸ Именица *преисподња* (уп. рус. преисподняя) означава „адски свет, свет предодређен за грешнике” (уп. рус. Скљаревска 2000; Ушаков 2000), што потврђује следећи пример из наше грађе: Прогнајте мисао о злу, монаси, да вас она не би низвела у преисподњу зла (Свеч., 119). У поменутим руским речницима, као и у бугарском (Речник БАН), овом именицом (рус. преисподняя, буг. преизподня) означава се, осим ада, „тамно, мрачно дно, бездан”.

чење не може описати одвојено од лексичког споја с речју којом се означава носилац особине означене придевом.

Првом проблему посветили смо анализу придевских изведеница модификационог типа, у којима је префикс унео само семантичку модификацију значења садржаја основне речи. Полазећи од ове чињенице, у раду смо предложили приступ лексикографског описа придева с префиксом *пре-* путем творбене парафразе и испоређења с придевом који се налази у основи. Предност оваквог приступа видимо у практичности да се, с једне стране, покаже модификациони карактер префикса у творби придева, а, с друге стране, да се значења представе на начин који не оптерећује обим речничког чланка, што у изради великих речника као што је РСАНУ није занемарљива ствар.

На основу резултата анализе придева коју смо спровели у другом делу рада закључили смо да се од великог броја придева с префиксом *пре-*, који су по семантичкој природи речи модификационог типа, издвајају они чије се значење не може описати одвојено од лексичког споја с речју којом се означава носилац особине означене придевом (нпр. *превишињи*, *премилоствив*, *премудар*, *преумилан* (о Божјим лицима), *преблагословена* и *пресвета* (о Богородици), *преподобни* и сл.). Сходно својој природи, ови придеви захтевају другачији лексикографски опис од претходно поменутих придева с модификационим значењем. Њихов садржај и употреба тесно су везани за одређене функционално-стилске контексте, што се види на основу показаних примера у раду. У питању су стални атрибути употребљени за титулисање углавном црквених достојанственика, те делови агиоантропонима, односно атрибути који долазе уз одређене религијске појмове.

ИЗВОРИ

- Бес.: Николај Велимировић, *Беседе*, Ваљево: Глас цркве, 2003.
 ДЛ: Николај Велимировић, *Духовна лира*, Ваљево: Глас цркве, 2003.
 ДС: Николај Велимировић, *Духовни савети*, Ваљево: Глас цркве, 2003.
 ЖГ: Николај Велимировић, *Жетве Господње*, Ваљево: Глас цркве, 2003.
 Молитв.: *Молићвеник*. <www.molitvenik.in.rs> . 4. 8. 2021.
 НБПГ: Владика Николај Велимировић, *Нове беседе под гором*, Ваљево: Глас Цркве, 2003.
 Омил.: Владика Николај Велимировић, *Омилије*, <<https://svetosavlje.org/omilije/>>, 5. 7. 2021.
 ОП: Николај Велимировић, *Охридски пролог*, Ваљево: Манастир Лелић, 2008.
 Свеч.: *Речи о свечовеку*. Ваљево: Глас цркве, 2003.
 Теод.: Николај Велимировић, Српски народ као Теодул, [у:] *Земља недођија*, Ваљево: Глас цркве, 2003, 63–101.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2000:** Stjepan Babić. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Вук 1898:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Дубичински 2009:** В. В. Дубичинский, *Лексикографија русског језика*, Москва: Флинта–Наука.
- Клајн 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, књ. 1 (слагање и префиксација), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пипер/Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматица српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Речник БАН:** *Речник на съвременния български книжовен език*, том втори (Л–П), Романски С. (гл. ред.), Софија: Издание на Българската академия на науките, 1957.
- РЈА:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (гл. ур. Александар Белић–), I–, Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Скљаревска 2000:** Г. Н. Скляревская, *Словарь православной церковной культуры*, Санкт-Петербург: Наука.
- Скок:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, 1971–1974, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Стевановић 1970:** М. Стевановић. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*, књ. 1 (*Увод, Фонетика и Морфологија*), Београд: Научна књига.
- Стијовић 1983:** Р. Стијовић, Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 36/1, 99–130.
- Ушаков 2000:** *Толковый словарь современного русского языка*, I–IV, Н. Д. Ушаков (ред.), Москва: Астрель.
- Цејтлин 1986:** Р. М. Цейтлин, *Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.*, Софија: Издательство Болгарской академии наук.
- Шимчук 2003:** Э. Г. Русская лексикография. Учебное пособие, Москва: МГУ.

Владан Йованович

ПРИЛАГАТЕЛНЫЕ С ПРИСТАВКОЙ ПРЕ- В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СЕРБСКОЙ ТОЛКОВОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ)

Резюме

В статье анализируются прилагательные с префиксом *пре-* с точки зрения их лексикографической обработки в словарях современного сербского языка описательного типа. Лексикографический анализ в статье касается лексического значения прилагательных с приставкой *пре-* (*превелик*, *превеликодушан*, *превеликолепан*, *пресрећан*, *прескуп* и др.), а также творческого значения самой приставки в образовании прилагательных. Согласно общеграмматической литературе и словарям, смысловая функция приставки определяется как введение чрезмерной степени чего-либо (как отрицательная или как положительная оценка, в зависимости от слова в основе). Проанализированный в статье материал показывает, что среди примеров, подтверждающих указанные значения в большом количестве, есть и менее представленные в наблюдаемых словарях, значение которых не может быть описано отдельно от лексической связи со словом, обозначающим носителя прилагательного (например, в прилагательных для обозначения атрибутов Божьих личностей или святых (например, *премилоствив* и *премудар* (о Иисусе Христе), *преблагословена* и *пресвета* (о Богородице), *преподобни* и т.д.), т.е. в титуловании светских и церковных личностей (*пречасни*, *преузвишени* и др.)). Примеры берутся не только из толковых словарей, но и из других письменных источников, а их творческий, лексико-семантический и лексикографический анализ будет способствовать проверке лексикографической практики на более широком языковом материале и на более широком функционально-стилистическом уровне.

Ключевые слова: прилагательные, префикс *пре-*, производные, лексическое значение, словарь, сербский язык.